

Temno število (prikrita kriminaliteta) v sodobni kriminologiji

Vesna Nikolić-Ristanović*

Kriminalne statistike so bile donedavna edini način merjenja kriminalitete. Vendar pa nobena tovrstna statistika ne prikazuje stvarnega stanja, temveč bolj odraža dejavnost ali nedejavnost represivnih organov. Med prijavljeno in stvarno kriminaliteto je še velik del kaznivih dejanj, ki jih v kriminologiji imenujejo temno polje ali prikrita kriminaliteta.

Sodobna kriminologija raziskuje temno število predvsem z dvema raziskovalnima tehnikama. To so raziskave s samoprijavljanjem (self report surveys) — izpovedi storilcev v anonimnih anketah ter raziskave viktimizacije (victimization surveys) — izpovedi žrtev. Nekoliko manj pogoste so raziskave z anketiranjem ljudi, ki imajo pri opravljanju svojega poklica več možnosti kot drugi izvedeti za kazniva dejanja (osebje v hotelih, prodajalnah, službah, ki nadzorujejo finančno poslovanje, delavci v socialnem delu, zdravstvu itd.).

Kriminologija ima med drugim nalogo, da se v ugotavljanju količine kriminalitete čim bolj približa stvarnemu stanju. Zato bi morali kriminologi v svojih raziskavah uporabljati vse tri načine odkrivanja temnega polja.

Ključne besede: kriminalna statistika, temno število, prikrita kriminaliteta, metode ugotavljanja.

UDK 31:343

1. Kaj meri uradna statistika in zakaj temno število kriminalitete?

Kriminalne statistike so običajen in do pred kratkim edini način merjenja kriminalitete kot masovnega pojava. Merijo bodisi prijavljeno kriminaliteto (policijska statistika) bodisi kazniva dejanja, ki so predmet obtožb v kazenskem postopku (javnotožilska statistika), bodisi kazniva dejanja, ki so bila predmet sojenja (sodna statistika). Vendar pa nobena statistika ne prikazuje stvarnega stanja kriminalitete. Po načinu evidentiranja oziroma merjenja namreč razlikujemo med navidezno, legalno in stvarno kriminaliteto. Z navidezno kriminaliteto razumemo celoto vseh dejanj, ki so bila prijavljena, ne glede na to, ali gre resnično za kazniva dejanja ali ne, medtem ko uradno kriminaliteto tvorijo samo tista dejanja, ki jih sodišče potrdi kot kazniva. Stvarni kriminal pa tvorijo dejanja, ki so bodisi prijavljena bodisi neprijavljena oziroma znana policiji, pa imajo objektivno lastnost kaznivih dejanj. Stvarna kriminaliteta ostaja neznanica, zato je med prijavljeno in stvarno količino kriminala še del kaznivih dejanj, ki mu rečemo temno število ali prikrita kriminaliteta.¹

Statistike navadno prikazujejo število prijavljenih obdolžencev oziroma obsojenih oseb, zato so pomanjkljive, ne le ker ne zajemajo vseh storilcev kaznivih dejanj in storjenih kaznivih dejanj, temveč ker ne dajejo niti prave podobe o številu žrtev in kaznivih dejanj, ki so jih storili znani oziroma obsojeni storilci. Zato razliku-

jemo med absolutnim in relativnim temnim številom kaznivih dejanj, ali, med sivim številom (poljem) kriminala in temnim številom kriminalne kariere. Absolutno temno število tvorijo kazniva dejanja, ki niso nikoli odkrita, medtem ko temno število ali sivo polje tvorijo odkrita kazniva dejanja z neznanimi, policiji nedosegljivimi, oziroma iz določenih razlogov (zaustavitev postopka, oprostilna obsodba zaradi pomanjkanja dokazov in podobno) neobsojenimi storilci, ki jih prav zato uradna statistika ne zajema. S temnim številom kriminalne kariere označujemo neznano skupno število kaznivih dejanj, ki so jih storili povratniki, poklicni storilci in drugi storilci večjega števila kaznivih dejanj.² Če upoštevamo razvoj viktimologije in pomen, ki ga v sodobni kriminologiji pripisujejo spoznanjem o žrtvah kriminalitete, bi bilo smotrno govoriti tudi o temnem številu viktimizacije. Temno število viktimizacije bi označevalo razliko med skupnim in znanim številom žrtev kriminalitete in to ne glede na to, ali gre za žrtve znanih ali neznanih storilcev oziroma odkritih ali neodkritih kaznivih dejanj.

Razlogi za temno število oz. za nepopolno evidentiranje kriminala so lahko različni. Eden med njimi je »filtriranje«, ki ga opravijo policija in pravosodni organi. Razširjeno je namreč mnenje, da se v postopku obravnavanja od policije preko javnega tožilstva pa do sodišča selekcionira oz. filtrira in pri tem izgubi velika količina kaznivih dejanj ali pa se le-ta transformirajo — deformirajo.³ Z drugimi besedami, trojno filtriranje (če je uspešno opravljeno) omogoča, da osta-

* Dr. Vesna Nikolić-Ristanović, raziskovalka na Inštitutu za kriminološka i sociološka raziskovanja, Beograd.

¹ Gassin, s. 110.

² Schneider, s. 183.

³ Gassin, s. 112.

ne velik del stvarne kriminalitete neznan. Zato imamo prav na ravni policijske statistike najbolj približno sliko resnične kriminalitete v sociološkem smislu.⁴

Razlika med stvarno in navidezno oz. uradno kriminaliteto nastaja ne le kot posledica filtriranja represivnih organov, temveč je tudi nasledek pomanjkanja policijskega osebja in slabe opremljenosti policijskih služb (npr. nedosledno odkrivanje vožnje v vinjenem stanju in podobno). Vse to je spodbudilo zagovornike kriminologije družbenega nadzorstva k ostrim kritikam statističnega merjenja kriminala in k očitkom, da namesto kriminalitete merijo pravzaprav dejavnost represivnih organov. Z drugimi besedami, večje število kaznivih dejanj v sodni statistiki ne pomeni, da je kriminal v neki družbi resnično narasel, temveč le, da se je povečala dejavnost pravosodnih organov.⁵

Del kriminalitete ostaja neznan tudi zato, ker žrtev ne prijavi kaznivega dejanja, bodisi ker dvomi v učinkovitost policije in pravosodnih organov, bodisi ker na nek način jemlje pravico v svoje roke (npr. tatvine v veleblagovnicah), bodisi ker se boji za svoj ugled. Del kriminala pa se izmika statistiki tudi zato, ker očividci nočejo pričati in se žele izogniti neprijetnostim, ki jih prinaša postopek, ali pa iz kakršnihkoli razlogov želijo, da bi prezrli njihovo prisotnost na kraju dejanja.⁶

Temno število bi bilo za znanost manj problematično, če bi bilo število neodkritih kaznivih dejanj stalno — bodisi v določenem časovnem obdobju ali za določeno vrsto kriminalnega vedenja ali v razmerju do znane kriminalitete. Vendar pa ni tako. Sodobne empirične raziskave so ovrgle Queteletovo domnevo iz 19. stol., da je med stvarno in znano kriminaliteto stalno razmerje. Sodobni kriminologi menijo (na podlagi rezultatov teh raziskav), da temno število še zdaleč ni stalno. Nasprotno, nenehno se spreminja, odvisno od obravnavanega obdobja, države, pod vplivom različnih dejavnikov, med katerimi je pomemben — razlika v dejavnosti represivnih organov.⁷ Večje število služb za odkrivanje kriminala ali njihova boljša aktivnost znižujeta temno število, povečanje količine obravnavanih ali le policijsko ugotovljenih kaznivih dejanj pa ne dokazuje, da se je število kriminalnih dejanj resnično zvišalo. Nasprotno, manjše število teh

služb ali njihova manjša prizadevnost so tisto, kar zvišuje temno število. V velikem številu primerov ostaja skupni učinek policije enak, njena prizadevnost pada v enem in se zvišuje v drugem območju; statistike ne prikazujejo pretoka kriminala iz enega v drugo območje, čeprav se temno število v različnih območjih spreminja. Stvarni kriminal je resnično neznan, tisto, kar merijo uradne statistike, pa je le spremenljiv in netočen del celotne kriminalitete. Statistike si je torej treba razlagati zelo previdno. To še zlasti velja za obdobja vojn in družbenih kriz. Namreč, padec uradno ugotovljene kriminalitete, ki je značilen za vojna obdobja in obdobja družbenih kriz, je napačna ali celo obrnjena podoba resničnosti. Družbeno dezorganizacijo, ki jo povzroča vojna oziroma družbene krize, čutijo tudi ustanove družbenega nadzorstva. Zato dobršen del storilcev sploh ne preganjajo, jih ne obtožujejo oziroma jim ne sodijo. Po drugi strani pa v vojnem času del kriminalcev mobilizirajo in le-ti izvršujejo kazniva dejanja v okviru oboroženih dejanj, uradna statistika pa jih ne evidentira. Namesto, da bi statistike zaznale realni porast kriminala, izkazujejo v takih okoliščinah njegov nerealni padec.⁸

2. Problemi, ki nastajajo v kriminologiji zaradi nepoznavanja temnega števila oziroma stvarne kriminalitete

Nezmožnost, da bi ugotovili temno število, kakor tudi dejstvo, da se le-to razlikuje v različnih časovnih obdobjih, v skupnem obsegu kriminala in po posameznih vrstah kriminala, ustvarja probleme pri oblikovanju spoznanj o kriminalu. V sodobni kriminologiji se upravičeno zastavlja vprašanje, koliko so vredne dosedanje ugotovitve o obsegu kriminala, njegovi sestavi (po vrsti kaznivih dejanj, značilnostih storilcev in žrtev itd.) ter prostorski razširjenosti, pa tudi o vzrokih zanj, glede na to, da so zanemarjali podatek, katere kazniva dejanja so tista, ki niso bila zajeta v uradnih statistikah, zakaj so bila izvršena, kakšna osebnost je storilec takega kaznivega dejanja ter kdo so njegove žrtve.⁹ Znano je namreč, da velike skupine kaznivih dejanj, ki tvorijo posamezne vrste kriminala, ostajajo zunaj dosega uradnih statistik (npr. kriminaliteta belega ovratnika, ekološka kazniva dejanja, goljufije kupcev in druge oblike krimi-

⁴ Stefani in dr., s. 60.

⁵ Gassin, s. 110.

⁶ Stefani in drugi, s. 60—61.

⁷ Gassin, s. 110.

⁸ Stefani in drugi, s. 61.

⁹ Prav tam, s. 62.

nala, ki nastaja z zlorabo moči, nasilje v družini, spolni delikti, incest itd.). Na ta način ostaja skupno število kaznivih dejanj neznan, hkrati pa so ugotovitve o sestavi kriminalitete zelo pomanjkljive, saj so z uporabo podatkov uradne statistike izločene cele skupine kriminalnih vedenj ali pa je kateremu izmed njih ni namenjena pozornost in se mu pripisuje manjši pomen kot bi bilo treba. Nestvarno prikazovanje sestave kriminalitete ima za posledico, da pripisujejo več pomena kot je treba tistim kaznivim dejanjem, ki jih je zaradi večje »vidnosti«, oziroma zaradi večje pripravljenosti žrtve za prijavljanje, lažje odkriti, so pa z vidika družbene nevarnosti pogosto nepomembna. Npr. kazniva dejanja zoper čast in dobro ime, lahke telesne poškodbe in drobne tatvine tvorijo velik del odkrite kriminalitete, medtem ko so najtežja kazniva dejanja v gospodarstvu, ekološka kazniva dejanja, organizirana kriminaliteta in podobno, le njegov zanemarljivo majhen del. Res je, da se tudi v okviru tradicionalne kriminologije zavedajo, da obstajajo neodkrita kazniva dejanja, da ni nič znanega o njihovi sestavi ter nekaterih njihovih lastnostih. Vendar pa je o resničnih razsežnostih tega pojava ter o njegovi etiologiji znanega zelo malo, zato tudi načrtovanih družbenih dejavnosti za preprečevanje teh pojavov sploh ni, ali pa je ta dejavnost zelo nesistematična, pomanjkljiva ter znanstveno slabo utemeljena.

Nepoznavanje socio-demografskih značilnosti storilcev in žrtev kaznivih dejanj, ki tvorijo temno polje kriminalitete, vodi k premalo utemeljenim, morda tudi k napačnim sklepom o kriminalu posameznih skupin prebivalstva (npr. mladoletniška kriminaliteta in kriminaliteta otrok, kriminaliteta ostarelih, žensk itd.), oziroma o socialni sestavi storilcev in žrtev kriminala nasploh in posameznih vrst posebej. Zaradi nepoznavanja lastnosti storilcev kaznivih dejanj (zajetih v temnem številu) je slika o deležu storilcev iz visokih družbenih slojev v skupni kriminaliteti nerealna in poudarjanje kriminogenega vpliva nizkega socialnega položaja in slabega gmotnega stanja pretirano.¹⁰

Kritika, ki so jo interakcionisti naslovili na tradicionalno kriminologijo, s trditvijo, da med delinkventi in nedelinkventi ni bistvene razlike,

¹⁰ To zlasti poudarjajo predstavniki radikalne kriminologije, ki želijo razširiti predmet tradicionalne kriminologije na dva načina: z raziskovanjem deviantnega in kriminalnega vedenja vladajočih družbenih skupin in ustanov ter z raziskovanjem deviantnega in protipravnega delovanja države in

temveč je ta razlika predvsem formalna (nekatere družbeno nadzorstvo zaznamuje, drugih pa ne), je povzročila dvom tudi v nekatera temeljna metodološka pravila kriminološkega raziskovanja. Postavlja se npr. vprašanje, ali je metodološko pravilo o vzporednem preučevanju in primerjanju skupin prestopnikov in neprestopnikov (ekseperimentalne in kontrolne skupine) v praksi uresničljiva.

S primerjanjem značilnosti delinkventov in nedelinkventov so namreč določali ravno tiste osebne poteze in druge dejavnike, ki pogujejo kriminalno vedenje. Glede na to, da tradicionalna kriminološka raziskovanja razlikujejo prestopnike od neprestopnikov po tem, ali so izzvali reakcijo organov družbenega nadzorstva ali ne, ne pa na podlagi njihove resnične delinkventnosti oz. nedelinkventnosti, dobljeni rezultati ne morejo biti zanesljivi in povzročajo dvom v smisel in namen kriminološkega raziskovanja nasploh.

In končno, kadar viktimološka raziskovanja temeljijo na podatkih o obravnavani kriminaliteti, pride včasih do nerealne slike o vlogi žrtve v genezi kriminalnega vedenja, bodisi zaradi predimenzionirane bodisi zaradi zmanjšane vloge žrtve, kar je posledica policijskega oz. pravosodnega obravnavanja kaznivega dejanja. Tako stanje je bilo značilno za prvo obdobje v razvoju viktimologije (t. i. prva viktimologija, ki je veljala še pred anketami o viktimizaciji), ko so pripisovali nerealno velik pomen prispevku žrtve k storitvi spolnih deliktov.

Z eno besedo, v sobodni kriminologiji so pod vplivom kriminologije družbenega nadzorstva, zlasti njegove interakcijske smeri, postale dvomljive skoraj vse ugotovitve tradicionalne kriminologije, ki je zanemarjala vpliv organov družbenega nadzorstva na izkrivljeno podobo o kriminalu. Vprašljiva je postala veljavnost obstoječih ugotovitev na področju kriminalne etiologije in fenomenologije, ter zlasti ukrepi, ki jih uporabljajo pri zatiranju kriminala in ki jih načrtujejo na podlagi ugotovitev o znani kriminaliteti in znanih storilcih. V kriminologiji se je oblikovala realistična smer, ki je s svojo zahtevo po preučevanju stvarne kriminalitete nasprotovala institucionalistično usmerjenim kriminolo-

njenih organov. Tako R. Quinney razlikuje kazniva dejanja dominacije in represije (tj. kriminaliteto vladajočega razreda in državnih organov) ter kazniva dejanja prilagajanja in odpora (tj. kriminaliteto izkoriščanih družbenih razredov). Janković, Pešič, s. 97.

gom.¹¹ Posledica tega je bila, da so nastajale nove tehnike evaluacije kriminala, ki naj bi odpravile pomanjkljivosti uradne statistike. Med njimi sta zlasti pomembni tehnika ugotavljanja temnega števila kriminala ter ugotavljanja občutkov negotovosti (strahu) zaradi kriminala. S tem so se ukvarjale številne raziskave po drugi svetovni vojni, zlasti v zadnjih desetletjih.

3. Raziskovanje temnega števila kriminalitete — značilnosti in metodološke pomanjkljivosti

Sodobna kriminologija pozna, glede na uporabljene tehnike, dve veliki skupini raziskav temnega števila oz. stvarne kriminalitete: raziskave s samoprijavljanjem kriminala (self report surveys) ter raziskovanje viktimizacije (victimization surveys). Nekoliko manj pogoste so raziskave z anketiranjem oseb, ki imajo pri opravljanju svojega poklica možnost zvedeti za storjena kazniva vedenja.¹² Pogoste so raziskave, v katerih uporabljajo vse tri raziskovalne načine, da bi prišli do popolnejših ugotovitev o kriminaliteti.¹³

a) Raziskave s samoprijavljanjem kriminalitete

S tovrstnim raziskovanjem kriminala oziroma storilcev so pričeli po drugi svetovni vojni v ZDA in drugih anglosaksonskih državah, nato v skandinavskih državah ter v Nemčiji. Med prvimi raziskavami je bila ameriška, ki jo je 1943. nato pa 1949. l. opravil A. Porterfield na vzorcu študentov in študentk. Med pomembnejšimi raziskavami te vrste so še tiste, ki so jih v ZDA naredili Murphy, Shirley in Witmer (1946), Wallerstein in Wyle (1947), Short in Nye (1958), Erickson in Empey (1963), v Angliji West in Farrington (1973), oziroma samo West (1982), v Nemčiji Quensel (1970 in 1971), Kirchoff (1975), Schoch (1976), Villmow in Stephan (1983), v skandinavskih državah pa Elmhorn (1965), Christie, Andenaes in Skirbekk (1965), Antilla (1966) in Jakkola (1966).

Za raziskave s samoprijavljanjem je značilno, da jih praviloma opravljajo na vzorcu mladih, najpogosteje študentov in študentk, oziroma učencev in učenk. Sprašujejo jih, ali so storili kako kaznivo dejanje, in če so, kakšne so bile

posledice. Te raziskave temeljijo torej na priznanju storilcev.¹⁴ Z anketami o samoprijavljanju storilcev raziskovalci zbirajo podatke, ki so merodajni za ocenjevanje stvarnega števila delinkventov, za primerjanje med registriranim in neregistriranim številom storilcev, za preučevanje kriminalne kariere ter za oblikovanje kontrolnih skupin iz oseb, ki veljajo za nedolžne. Ta način posredno prispeva tudi k spoznavanju policijskega načina odločanja o zapiranju in pregonu oziroma opustitvi pregona njim znanih storilcev ter na ta način, po eni strani, omogoča tudi zbiranje podatkov o zlorabi moči, ko se posamezna kriminalna vedenja preganjajo selektivno.

Resna pomanjkljivost raziskovalne metodologije v tovrstnih raziskavah je predvsem v tem, da podajajo zelo netočno sliko temnega števila. Najprej, nobena dosedanja anketa ni temeljila na dovolj reprezentativnem vzorcu, saj so dobljeni podatki veljali predvsem za mladino in študente in še to le za tiste, ki so krivdo priznali, teh pa je celo manj kot uradno znanih storilcev v okviru te populacije.¹⁵ Poseben metodološki problem v teh raziskavah pa je tudi način spraševanja o kriminalnem vedenju, ker pogosto, zlasti pri lažjih kaznivih dejanjih (npr. nasilniško vedenje, t. i. sposojanje avtomobilov in podobno), vpraševanci težko ločujejo med delinkventnim in nedelinkventnim, oziroma težko določijo mejo, ko neko dejanje ni več dovoljeno in postane prepovedano. Ravno tako je opaziti, da izpraševanci, zlasti tisti, ki so storili večje število kaznivih dejanj oz. težja dejanja, nagibajo k »pozabljanju« prejšnjih kaznivih dejanj, oz. odgovarjajo na tak način, da sebe prikažejo kot osebe, ki ustrezajo družbenim pričakovanjem.¹⁶ Nekateri raziskovalci so zato še dodatno preverjali veljavnost dobljenih podatkov in sicer tako, da so po določenem času iste anketirance ponovno spraševali o njihovi kriminalni preteklosti. S preverjanjem podatkov po dveh letih je Farrington (1973) ugotovil, da je četrtnina izpraševancev zanikala prej pritrilne odgovore o kriminalnem vedenju. Do zelo podobne ugotovitve je prišla tudi Shaplandova 1978. l. Nekateri raziskovalci so pri preverjanju odgovorov uporabljali celo poligraf. Tako sta Clark in Tifft (1966) ugotovila, da so anketiranci trikrat bolj nagnjeni k zmanjševanju kot pa k zviševanju pomena svoje delinkventnosti.¹⁷

¹¹ Schneider, s. 184.

¹² Kaiser, Müller, s. 157.

¹³ Schneider, s. 202.

¹⁴ Gassin, s. 116.

¹⁵ Prav tam, s. 118.

¹⁶ Schneider, s. 186.

¹⁷ Prav tam, s. 217.

Tovrstne raziskave so boljši vir podatkov o temnem številu na področju lažjih in manj težkih kaznivih dejanj. Dajejo tudi v glavnem podatke o kaznivih dejanjih, katerih žrtve so bile fizične osebe in daleč manj o t. i. victimless crimes, oz. o kaznivih dejanjih, katerih žrtve so pravne osebe, širša družbena skupnost ali družba nasploh. Ne prikazujejo tudi podatkov o težjih kaznivih dejanjih, storjenih z zlorabo moči, oz. povedo zelo malo o gospodarskem in političnem kriminalu, organizirani kriminaliteti ter o nasilju v družini.

b) Raziskovanje viktimizacije

Ankete o viktimizaciji, v katerih izpraševane osebe odgovarjajo o tem, ali so bile žrtve kakega kriminalnega vedenja, in če so, za katero kriminalno vedenje je šlo, so prvi začeli izvajati v Ameriki (Savitz, Lalli in Rosen, 1977; Feyerherm in Hindelang, 1974; raziskave urada za pravosodje, 1975, 1976, 1983 in 1984 itd.), od tod pa so prišle še v Anglijo (Sparks, Genn in Dodd, 1977), skandinavske države (Aroma, 1984; Sveri, 1982; van Dijk in Steinmatz, 1980), Nemčijo (Stephan, 1976; Schwind, 1975; Kirchhoff, 1979) in v druge države. L. 1989 in 1992 so bile opravljene prve mednarodne raziskave o viktimizaciji, ki so zajele okoli 40 držav industrializiranega sveta. Istočasno so v 12 državah v razvoju opravili tudi pilotske raziskave.¹⁸

V raziskavah o viktimizaciji so praviloma spraševali tudi o vzrokih, zakaj žrtev ni prijavila kaznivega dejanja, o stališčih do dejavnosti policije in pravosodnih organov, kakor tudi o občutkih negotovosti (strahu) pred kriminaliteto. Namen teh raziskav je bil zbrati podatke o: obsegu, sestavi in lastnostih stvarne kriminalitete; o značilnostih storilcev in žrtve; o razlogih, da nekatera kazniva dejanja niso bila statistično zajeta, čeprav so jih žrtve prijavile; ter o vzrokih za neprijavljanje kaznivih dejanj s strani žrtve.

Raziskave z anketiranjem o viktimizaciji so naletele na celo vrsto metodoloških problemov, zaradi neustreznega reševanja le-teh pa imajo tudi nekatere hude pomanjkljivosti. Eden izmed temeljnih problemov je npr. določanje vzorca. Ta problem je postavil v ospredje že sam predmet raziskovanja. Namreč, viktimizacije ni težko raziskovati z vzorcem le zato, ker je redka, temveč tudi zato, ker je zelo neenakomerno porazdeljena: ni vsakdo na enak način izpostavljen viktimiziranju, skupine z visoko tveganostjo pa

so navadno majhne.¹⁹ Zato vzorci, sestavljeni iz celotnega prebivalstva, ne dajejo dovolj visokih absolutnih števil, ki bi omogočala popolno analizo. Zgoščevanje žrtev po socialnih razredih in kraju prebivališča zvišuje zelo občutljiv problem priprave vzorca. Če je kriminal zgoščen na določeno število manjših območij s specifičnimi demografskimi, socialnimi, fizičnimi in ekonomskimi lastnostmi, bodo izidi slabi, ker bodo v velikem vzorcu osebe, sposobne prijaviti viktimizacijo, zelo razsute, oz. razbite na veliko število manjših celot. V številnih državah nastaja problem, ker raziskave ne vključujejo posameznih skupin prebivalstva, za katere domnevajo, da so najbolj viktimizirane. Tako npr. v ZDA, kljub visoki splošni stopnji pritrdilnih odgovorov na vprašanje iz ankete o viktimizaciji (95 %), najpogosteje niso zajete naslednje skupine: migranti, skupine z nizkim dohodkom, mladi v določenih poklicih (vozniki taksijev, natakariji), ljudje, ki živijo v institucijah, tisti, ki nimajo volilne pravice ali živijo sami.²⁰

Raziskovanje viktimizacije je pomanjkljivo tudi zato, ker daje podatke samo o tistem kriminalu, katerega žrtve so fizične osebe, ker edino te z gotovostjo izpolnjujejo pogoj — neposredno in osebno spoznanje o viktimiziranosti. Zauberman²¹ pravi, da kakor kriminologija, ki je usmerjena k storilcu, tako tudi kriminologija, ki je usmerjena k žrtvi, ne moreta zagotoviti spoznanj o kriminalu v celoti. To pravzaprav pomeni, da enako kot kriminalne statistike, tudi ankete o viktimiziranosti dajejo v glavnem podatke o nasilnih kaznivih dejanjih, kaznivih dejanjih zoper lastnino in o spolnih kaznivih dejanjih. V veliko manjši meri, vendar bolj kot raziskave s samoprijavljanjem, dajejo podatke o gospodarskem kriminalu, političnem kriminalu, različnih oblikah zlorabe moči in podobno. Mednarodna raziskava viktimizacije v deželah v razvoju je ena izmed tovrstnih raziskav, ki je zbrala dragocene podatke o visoki stopnji korupcije v državnih organih in o goljufijah porabnikov, ki jih uradna statistika ni ugotovila. Preseneča dejstvo, da ankete o viktimizaciji niso niti približno osvetlile fizičnega in spolnega nasilja v zakonu. Nekateri pisci menijo, da žrtve tako vedenje ne ocenjujejo kot kriminalno, kar je v nekem smislu mogoče razumeti. S tem pa smo prišli še do enega žgočega metodološkega problema teh raziskav,

¹⁹ Zauberman, s. 26.

²⁰ Prav tam, s. 30.

²¹ Prav tam, s. 26.

¹⁸ Van Dijk, Mayhew ter Zvekić.

to pa je — opredeljevanje kriminalnega vedenja, o katerem žrtev sprašujemo. Nepravilno postavljeno vprašanje lahko povzroči, da bo žrtev prijavila kot kriminalno vedenje tudi tisto, ki objektivno to ni, pa tudi to, da ne bo prijavila vedenja, ki objektivno je kriminalno vedenje, vendar ga je napačno ocenila kot dovoljeno. Zato menijo, da v vprašalniku ne bi smeli uporabljati pravnih izrazov, temveč je treba podati natančen dejanski opis kriminalnega vedenja, da bi se izognili žrtvinemu presojanju o lastnostih tega vedenja, oziroma njegovi dovoljenosti ali nedovoljenosti.²²

Podatki, dobljeni z raziskovanjem viktimizacije, so pogosto netočni zaradi napak v pomnjenju žrtve, saj jo sprašujejo o dejanjih, ki so se zgodila v preteklosti (navadno pred enim ali dvema letoma). Navadno gre tudi za viktimizacijo na izbranem kraju, žrtve pa prijavljajo tudi viktimizacije, ki so jih doživljale drugje.²³

Kljub nekaterim pomanjkljivostim pa so raziskave o viktimizaciji zaenkrat najprimernejši način zbiranja podatkov o stvarni kriminaliteti, še zlasti če potekajo (kot npr. v ZDA) na celotnem prebivalstvu in s sodelovanjem državnih organov, ki so zadolženi za zbiranje in obdelavo podatkov o kriminalu. Na ta način pomenijo svojevrstno dopolnilo klasičnim kriminalnim statistikam, vendar so za razliko od le-teh njihovi viri podatkov primarni, izidi pa v veliko večji meri odražajo stvarno stanje kriminalitete, manj pa delo policije in pravosodnih organov. Te tehnike omogočajo tudi zbiranje podatkov o različnih vrstah zlorabe moči, o čemer klasična kriminalna statistika molči, bodisi zato, ker kljub inkriminiranosti teh dejanj ne preganjajo, bodisi zato, ker kljub mednarodni obveznosti, v konkretni nacionalni zakonodaji niso inkriminirana. Vendar pa je škoda, da dosedanje raziskave te možnosti niso dovolj izrabile.

c) Druge oblike raziskovanja temnega števila

Za ugotavljanje temnega števila kriminalitete so pomembne ankete, ki jih izpolnjujejo direktorji in osebje hotelov ali velikih prodajaln, prometnih podjetij, zdravstvenih ustanov, služb, ki nadzorujejo finančno poslovanje in podobno.²⁴ S temi anketami lahko dobimo veliko podrobnejšo predstavo o stvarnem številu tatvin v prodajalnah, zlasti v blagovnicah in samopostrež-

bah, o različnih oblikah deviantnega ravnanja v gospodarstvu, o tatvinah in goljufijah v prometu, o nasilju v družini ter o spolnem nasilju in spolnih zlorabah, zlasti otrok, ker je na teh področjih število prijav s strani žrtev nižje kot je število resničnih dogodkov.

4. Pomen rezultatov raziskav temnega števila za razvoj kriminologije in za praktično dejavnost pri zatiranju kriminalitete

Kljub številnim pomanjkljivostim in čeprav niso niti približno rešile vseh žgočih vprašanj, ki izhajajo iz kritike, namenjene tradicionalni kriminologiji ter njenim virom podatkov, so raziskave temnega števila kriminalitete obogatile kriminologijo s pomembnimi ugotovitvami. Na novem empiričnem gradivu temeljijo tudi nove teorije. Biološke in psihopatološke razlage kriminalna so zamenjale teorije o učenju kriminalnega vedenja in teorije družbenega nadzorstva. Medtem ko kriminalna statistika daje več informacij o težjih kaznivih dejanjih, raziskave temnega števila bolje odražajo lažje oblike kriminalnega vedenja. Kriminalna statistika daje tudi podatke o kriminalu z vidika organov družbenega nadzorstva, medtem ko raziskave o temnem številu osvetljujejo kriminal s stališča storilca oziroma žrtve. Zato je treba uporabljati več vrst podatkov, da bi dobili čim bolj natančno predstavo o kriminaliteti,²⁵ čeprav je očitno, da tudi z raziskovanjem temnega števila ni mogoče zajeti celotne kriminalitete. Treba pa je upoštevati, da so podatki, zbrani z anketami o viktimizaciji, bližje resničnosti kot podatki, ki jih dobimo s samoprijavljanjem prestopniškega vedenja, kajti žrtve so veliko bolj kot storilci pripravljene prijavljati kriminalno vedenje. Ravno zato bi bilo treba v vseh državah vpeljati stalno raziskovanje viktimizacije, zbrani podatki pa bi skupaj z uradno statistiko rabili kot osnova za analizo kriminalitete.²⁶

Podatki, zbrani z anketami o viktimizaciji, so zelo pomembni za razvoj kriminalne fenomenologije, ker dopolnjujejo uradno statistiko in prispevajo k boljšemu pregledu nad obsegom, sestavo, gibanji, socialno in prostorsko razširjenostjo kriminalitete ter strukturo žrtev kriminala. Zelo so pomembni tudi za kriminalno politiko, ker dajejo informacijo tako o objektivni kot o subjektivni varnosti ljudi pred kriminalom ter

²² Prav tam, s. 27.

²³ Gassin, s. 120.

²⁴ Stefani in drugi, s. 49; Kriminologija, s. 41.

²⁵ Schneider, s. 218.

²⁶ Prav tam, s. 218.

o stališčih žrtev glede delovanja kazenskopravnega sistema. Vendar pa so spoznanja, ki jih prinašajo te raziskave, majhnega pomena, kar zadeva ugotavljanje vzrokov kriminalitete.²⁷ Njihov prispevek k razumevanju psiho- in socio-dinamike kriminalnega vedenja, k razumevanju procesa izbire žrtve, načina izvrševanja kaznivega dejanja itd., je omejen. Čeprav so koristne z vidika razumevanja dejavnikov, ki vplivajo na strah pred kriminalom, povedo le malo o reakcijah, ki jih povzroča ta strah in o posledicah, ki jih ima viktimizacija za žrtev.

5. Namesto zaključka ali kako naprej?

Kritika, ki jo namenjajo zagovorniki kriminologije družbenega nadzorstva tradicionalni kriminologiji, se nam zdi pretirana. Pomena ugotovitev tradicionalne kriminologije, čeprav so jo kritizirali, ni moč zanikati, ker bi to pomenilo zanikati predmet kriminologije, s tem pa tudi kriminologijo kot znanost v smislu, v kakršnem je bila do sedaj običajno opredeljena. To bi bilo nesprejemljivo tudi zato, ker izsledkov dosedanjih kriminoloških raziskav, čeprav so sprejeti s previdnostjo, ne smemo zavreči, saj so nesporno pomembni za razumevanje kriminalitete in strategijo boja s kriminalom. Vendar pa je treba še naprej razvijati že obstoječe in osmiseljati nove načine zbiranja spoznanj o temnem številu kriminala, o razlogih za neustrezno delovanje organov družbenega nadzorstva pri odkrivanju

in preganjanju kaznivih dejanj, o razlogih za neprijavljanje kriminalnega vedenja ter ugotovitev o objektivni in subjektivni varnosti prebivalstva pred kriminalom. Na teh ugotovitvah, skupaj s tistimi, do katerih so prišli z razčlenjevanjem uradno ugotovljenega kriminala, bi morale temeljiti tako teoretična kot uporabna kriminologija oz. kriminalna politika. Tako bi morala kriminologija, ob domnevi, da je razmerje med ugotovljeno in neugotovljeno kriminaliteto bolj ali manj optimalno, odražati neko nujnost glede deleža družbenega nadzorstva v kriminalu. Namreč, kakor je za družbo nevarno slabo družbeno nadzorstvo, je morda še bolj nevarna pretirana institucionaliziranost in vdiranje kazenskega prava v posameznikovo življenje. V družbi mora biti nek del družbenih odnosov, v katerih se konflikti, tudi če prehajajo v prestopništvo, rešujejo brez organov družbenega nadzorstva. To pomeni, da je v razumnem obsegu temno število kriminala v vsaki sodobni družbi nujnost, kriminologija pa ima nalogo, da ga ugotovi.

Kriminologija naj torej ne bi težila niti samo k ugotavljanju temnega števila niti, kot so to počeli do sedaj, k ugotavljanju uradno evidentirane kriminalitete. Tudi se ne sme opirati samo na pogled, ki ga imajo na kriminalni organi družbenega nadzorstva, niti izključno na videnje storilcev oz. žrtev. Zdi se nam pravzaprav, da bi ravno z upoštevanjem omenjenih treh vidikov, kriminologija dobila možnost za najbolj natančno približevanje h kriminalu kot stvarnosti.

²⁷ Fattah, s. 45.

Prevedla Marija Milenković

LITERATURA:

1. Fattah, E. A.: Victims and victimology: the facts and the rhetoric. *International review of victimology*, 1989, št. 1.
2. Gassin, R.: *Criminologie*. Paris, Dalloz 1990.
3. Janković, I.; Pešić, V.: *Društvene deviacije — kritika socialne patologije*. Beograd, Viša škola za socialne radnike 1981.
4. Kaiser, G.: *Kriminologie*. Heidelberg, Karlsruhe, Müller juristischer Verlag 1982.
5. *Kriminologija* / skupina avtorjev. Moskva, Juri-dičeskaja literatura 1988.
6. Schneider, H. J.: *Kriminologie*. Berlin, Walter de Gruyter 1987.
7. Stefani, G.; Levasseur, G.; Jambu-Merlin, R.: *Criminologie et science penitentiaire*. Paris, Dalloz 1976.
8. Van Dijk, J.; Mayhew, P.: *Criminal victimization in the industrialized world*. The Hague, Ministry of justice 1992.
9. Zauberman, R.: *Sources of information about victims and methodological problems in this field*. Research on victimization. Strasbourg, European Committee on Crime Problems 1985.
10. Zvekić, U.; Del Frate, A.: *Victimization in the developing world: an overview*. Rome, UNICRI 1992.

Dark Figure of Crime (Hidden Crime) in the Contemporary Criminology

Vesna Nikolić-Ristanović, Ph. D. of Psychology, Institute for Criminological and Sociological Research, 11000 Beograd.

Criminal statistics have so far been the only way of measuring crime. However, no statistics of this kind present the real state of crime but rather reflect the activity or inactivity of criminal justice agencies. Between reported crime and crimes actually committed there is a large range of criminal offences referred to in criminology as the dark figure or hidden crime.

Contemporary criminology investigates the dark figure of crime principally by two research techniques. These are self-report surveys and victimization surveys. Less frequently used are surveys questioning people who have more possibilities than others in the performance of their jobs to come to

know about criminal offences committed by others (hotel staff, retail store personnel, people in control of financial management, social welfare workers, medical workers, etc.).

The task of criminology is, among others, to approach as close as possible the real situation when trying to establish the extent of crime. For this reason, criminologists should use all three methods of investigation of dark field in their studies.

Key words: criminal statistics, dark figure of crime, hidden crime, methods of investigation.

UDC 31:343